

نقد و بررسی پنجاه و دومین مجلد فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی

● پریسا کرم‌رضایی

کارشناس ارشد نسخه‌های خطی دانشگاه تهران / Pkaramrezaei.@ut.ac.ir

چکیده

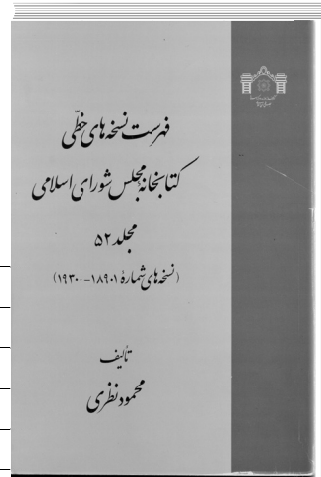
مجلد پنجاه و دوم فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی، تألیف محمود نظری، شامل ۴۰۰ نسخه خطی است و نسخه‌های شماره ۱۸۹۰۱ تا ۱۹۳۰۰ را دربر می‌گیرد. این نسخه‌ها به زبان‌های فارسی، عربی، و ترکی، و بیشتر آن‌ها متأخر است. تعدادی از نسخه‌ها متعلق به منطقه افغانستان و شبه‌قاره هند است و شمار نسخه‌های فقه حنفی در میان آن‌ها چشمگیر است. در این نوشتار، به ذکر برخی نکات درباره روش فهرست‌نگاری نسخه‌های خطی در این مجلد پرداخته شده و به چند اشکال موردی، برخی کاستی‌ها در بخش نسخه‌شناسی، برخی اشکالات ادبی و ویرایشی، و اشکالات نمایه‌پدیدآورندگان اشاره شده است.

کلیدواژه‌ها:

روش فهرست‌نگاری، فهرست‌ها، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، محمود نظری، نسخه‌های خطی.

مقدمه

کتابخانه مجلس شورای اسلامی یکی گنجینه‌های بزرگ و مهم نسخه‌های خطی در جهان اسلام را در خود دارد و تاکنون بیش از بیست هزار نسخه از این مجموعه در فهرست‌های منتشرشده کتابخانه معرفی شده و در دسترس پژوهشگران قرار گرفته است. در سال‌های اخیر، سال‌ها پس از فعالیت مستمر دانشمند نستوه و پیر فهرست‌نگاری، استاد عبدالحسین حائری، فهرست‌های این کتابخانه به همت فهرست‌نگاران جوانی تألیف شده است که از خرمن فضل و دانش او خوشه چیده‌اند و استوار در این راه گام نهاده‌اند. باید اذعان کرد که در روزگار ما، در کنار دانش و همت بلند فهرست‌نگاران، امکان استفاده

■ نظری، محمود. فهرست نسخه‌های خطی

کتابخانه مجلس شورای اسلامی، مجلد ۵۲،

تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس

شورای اسلامی، ۱۳۹۳. ۲۷۴ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۲۰-۱۵۹-۱

از بانک اطلاعات نسخ خطی، پایگاه کتابشناسی کتابخانه ملی، فهرستواره دنا، آغازنامه، و منابع متعدد دیگر راه دشوار فهرست‌نگاری نسخ خطی را تا حدودی هموار و مسیر دستیابی به ناشناخته‌ها را کوتاه کرده است. آن چه اکنون باید در انتظار آن باشیم دستیابی و تثبیت برخی استانداردهاست که کوشش‌های بسیاری هم در این زمینه انجام شده است.

آخرین مجلد فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی که در سال گذشته منتشر شد جلد پنجاه و دوم این فهرست، تألیف محمود نظری، فهرست‌نگار فاضل بخش نسخه‌های خطی کتابخانه، است که پیش از این، مجلدات ۳/۲۴، ۲۵، ۲/۲۷، ۳۲، ۴۲، ۲/۴۷ و ۵۰ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه را نگاشته است.

این مجلد از فهرست نیز، مانند مجلدات دیگر، شامل ۴۰۰ نسخه است و نسخه‌های شماره ۱۸۹۰۱ تا ۱۹۳۰۰ را دربرمی‌گیرد. این نسخه‌ها به زبان‌های فارسی، عربی، ترکی، و هندی است و اغلب متعلق به منطقه افغانستان و شبه قاره هند است. وجود تعداد بسیار نسخه‌های فقه حنفی در این مجموعه چشمگیر است. بیشتر نسخه‌ها در این مجموعه متأخر است و چندین نسخه منحصر به فرد مانند: تحفه شاهی، از مصطفی قاری (۱۹۰۳۴)، زمرد الطب، از عبدالعزیز بن احمد بن حامد (۱۹۱۱۲/۲)، الوهیبیه فی حل الصادقیه، از عبدالحکیم ملتانی (۱۹۱۱۶) و چند نسخه خطی معاصر، مانند دفتر یادگاری‌های زندان (فارسی و لاتین) (۱۸۹۱۶) و دو طومار حمایت از دولت دکتر مصدق و کاندیداتوری مهندس عباس مزدا (۱۸۹۱۷) در میان آن‌ها دیده می‌شود.

در این مقاله، به بررسی و نقد این مجلد و ارزیابی روش فهرست‌نگار در معرفی نسخه‌ها می‌پردازیم.

بررسی روش فهرست‌نگاری

فهرست‌نگار نسخه‌های خطی در هنگام رؤیت نسخه با انبوهی از اطلاعات مواجه می‌شود که باید آن‌ها را به صورتی نظام‌مند بیان کند. برخی فهرست‌نگاران ارائه بیشترین اطلاعات و

برخی تنها ارائه اطلاعات مهم و ضروری را اصل قرار می‌دهند. روشی که هر فهرست‌نگار برای معرفی نسخه‌ها در پیش می‌گیرد از نگرش او به کار فهرست‌نویسی و نگاه او به نسخه نشأت می‌گیرد و آن چه کار فهرست‌نگار را متمایز می‌سازد، پس از میزان تلاش او برای شناخت ناشناخته‌ها، نگاه او به نسخه است که در میزان اطلاعاتی که از نسخه به دست می‌دهد تأثیر می‌گذارد. اگر نه همه فهرست‌نگاران یک کار انجام می‌دهند و سعی می‌کنند در دو بخش کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی به ویژگی‌های نسخه در دست خود اشاره کنند.

در زیر به برخی نکات در روش فهرست‌نگاری آقای محمود نظری در مجلد ۵۲ فهرست کتابخانه مجلس اشاره می‌شود و آن چه بیان خواهد شد چیزی از اهمیت کار ایشان که با نسخه‌های منحصربه‌فرد و نادر متعدد در این مجموعه روبه‌رو بوده و به خوبی از عهده معرفی آن‌ها برآمده است، نمی‌کاهد.

۱. برخی فهرست‌نگاران معتقدند که لازم نیست درباره آثار شناخته‌شده و مشهور یا چاپ‌شده توضیح داده شود، اما در کار برخی دیگر از فهرست‌نویسان، با توضیحاتی مختصر یا مفصل از جنبه‌های مختلف مواجه می‌شویم.

بنای فهرست حاضر بر اختصار بوده است و فهرست‌نگار از ارائه برخی توضیحات در بخش کتاب‌شناسی، مانند معرفی مؤلف، خودداری و کتاب را به شیوه‌ای موجز و خلاصه معرفی کرده است. اما در همه موارد به گونه‌ای یکسان عمل نشده است؛ برای مثال: در مورد برخی کتاب‌ها مانند *مفاتیح الشرایع* (۱۹۲۰۵) که چاپ هم شده توضیح مختصری درباره موضوع و ابواب آن داده شده و یا درباره کفایه مجاهدیه (۱۹۱۹۶) که به ابواب آن اشاره مختصری شده است. همچنین در مورد *ساقی‌نامه* ظهوری (۱۹۲۴۵) که درباره وزن مثنوی، سال سرایش، و مهدی‌الیه توضیح داده شده است.

اما در مورد یک نسخه ناشناخته مانند کتابی در *رطب* (۱۹۱۷۹)، در ۳۷۶ صفحه، فقط نوشته شده است: «مشمتمل بر ابواب و فصولی چند» و توضیح دیگری ندارد. یا *حاشیه فی المنطق* (۱۹۰۲۴/۵) که هیچ توضیحی درباره آن داده نشده است. همچنین درباره برخی آثار مانند *شرح وقایع الروایه* (۱۹۰۴۵) و *حاشیه حاشیه دوانی بر شرح تفتازانی بر عقاید عضدی* (۱۹۱۵۶) توضیحی داده نشده و حتی منبعی ذکر نشده است.

۲. در معرفی جنگ‌ها به شیوه‌ای یکسان عمل نشده است. جنگ‌ها گاه صفحه به صفحه معرفی شده‌اند، مانند جنگ‌های شماره ۱۸۹۲۴، ۱۸۹۸۷ و گاه به طور خلاصه و کلی، مانند: جنگ شماره ۱۸۹۹۹ در ۲۶۶ صفحه.

در مورد این جنگ آمده است: «جنگی است مشتمل بر رسائل، یادداشت‌ها و منقولاتی غالباً در منطق و غیره. از جمله *آداب البحث* (ص. ۷)، رساله‌ای در منطق (ص. ۱۷۴)». یا در مورد جنگی دیگر، جنگ شماره ۱۹۲۷۳ در ۷۸ برگ، آمده است: «شامل مطالب و یادداشت‌های پراکنده در عقاید، فقه، حدیث و جز آن». که انتظار می‌رود حداقل به برخی عنوان‌ها و اسامی مذکور در جنگ‌ها اشاره شود.

در مورد جنگ‌های اشعار هم فهرست‌نگار باید به اسامی شاعران اشاره کند. برخی فهرست‌نگاران اگر نام همه شاعران را ذکر نکنند حداقل به اسامی شاعران گمنام و کمتر شناخته شده اشاره می‌کنند، اما در فهرست حاضر در معرفی برخی جنگ‌ها به یک شرح کلی اکتفا شده است؛ نک: اشعارش ۱۹۱۵۸ (در ۲۹۰ ص)، جنگ اشعارش ۱۹۱۶۱ (در ۲۹۰ ص)، جنگ اشعارش ۱۹۱۹۲ (در ۹۴ ص). همچنین در معرفی جنگش ۱۹۱۸۳ (در ۲۵۲ ص)، به مطالب جنگ بدون ذکر شماره صفحه اشاره شده است و در ذیل عنوان «اشعار» (۱۹۰۰۲/۳) که صفحات ۴۴ تا ۵۷ را در یک مجموعه دربرگرفته است، اشعار به طور کامل با شماره صفحه و ذکر آغاز و انجام معرفی شده است.

فصلنامه نقد کتاب

میراث

سال دوم، شماره ۵
بهار ۱۳۹۴

۱۶۲

۳. در مورد دیوان‌ها، به ویژه در مورد شاعران گمنام، بهتر است فهرست‌نگار، علاوه بر ذکر بخش‌های دیوان و قالب‌های شعری، به تعداد ابیات موجود در نسخه و شیوه تنظیم اشعار که مرتب بر حسب حروف تهجی است یا نامرتب، اشاره کند. حتی برخی فهرست‌نگاران بخش‌های مختلف دیوان را با شماره صفحه یاد می‌کنند که در این فهرست به این شیوه عمل نشده است.

۴. در ذکر عنوان نسخه‌ها یکدست عمل نشده و عنوان برخی نسخه‌ها، گاه خلاصه و گاه کامل، آورده شده است، نک:

- اختیارات (۱/۱۸۹۸۷)، اختیارات الایام (۴/۱۹۰۰۷)؛
- سلم العلوم (۲/۱۹۱۳۷ و ۲/۱۸۹۰۴)، سلم العلوم فی صناعه المیزان (۳/۱۹۱۶۷ و ۱۹۰۴۹)؛
- قوانین الاصول (۴/۱۹۱۵۴)، القوانين المحکمه فی الاصول = القوانين (۶/۱۹۲۰۶)؛
- نان و حلوا (۳۸/۱۸۹۸۷)، نان و حلوا (مثنوی) (۶/۱۹۰۲۸)، نان و حلوا (مثنوی) = سوانح حجاز (۲/۱۹۱۰۵ و در نمایه)؛
- حاشیه قول احمد علی الفوائد الفناریه = حاشیه شرح ایساغوجی (۳۲)، مقایسه شود با حاشیه حاشیه خیالی علی شرح عقائد النسفیة = حاشیه قول احمد (۱۴۵).

۵. فهرست‌نگار قاعده یکسانی را برای ذکر نام مؤلفان رعایت نکرده است: گاه از مستند اسامی مؤلفان کتابخانه ملی استفاده کرده است و گاه، اسامی را براساس نام اشهر و به صورت وارونه و گاه از نام کوچک و به صورت «نام، نام پدر، نسبت» آورده است. گاهی اسامی با نام جد، لقب یا کنیه همراه است و گاه با کلمات ستایش‌آمیز مانند علامه، ملا و غیره آورده شده است. مانند موارد زیر:

- علی بن الحسین زین العابدین (ع) (ص ۲۰)؛
- احمد بن محمد، ابن حجر هیتمی (ص ۲۶)؛
- فیض کاشانی، محمد بن مرتضی (ص ۳۳)؛
- علی بن نصیر، شاه قاسم انوار تبریزی (ص ۳۶)؛

- اثیرالدین ابو حیان محمد بن یوسف بن علی بن حیان اندلسی (ص. ۴۱)؛
- محمد بن فصیح بن محمد مدعو به کریم دشت بیاضی (ص. ۸۴)؛
- علی اکبر بن ملا محمد علی حاجی ملا محسن بیدگلی (ص. ۸۸)؛
- آقا میرزا علی اکبر بن محسن اردبیلی (ص. ۹۱)؛
- احمد بن عبدالرحمن بن محمد بن عبداللطیف احسائی (ص. ۱۱۳)؛
- شیخ فریدالدین محمد عطار (ص. ۱۳۷)؛
- شهید ثانی، زین الدین بن علی عاملی (ص. ۱۹۹)؛
- علامه حلی، حسن بن یوسف بن مطهر (ص. ۲۰۰).

فصلنامه نقد کتاب

میراث

سال دوم، شماره ۵
په ۱۳۹۴

۱۶۳

- همچنین نام یک مؤلف گاه به صورت‌های مختلف ذکر شده است، مانند:
- بحر العلوم ابوالعیاش عبدالعلی محمد بن محمد نظام الدین لکنوی انصاری (ص. ۱۲)؛
  - ابوالعباس عبدالعلی محمد بن نظام الدین محمد انصاری (ص. ۱۵۸)؛
  - عبدالعلی بن محمد بن نظام الدین لکنوی (ص. ۱۶۰)؛
  - محمد بن ابراهیم، صدرالدین شیرازی (ص. ۲۸)؛
  - ملا صدرای شیرازی، محمد بن ابراهیم (ص. ۱۳۴)؛
  - شیخ بهایی، بهاء الدین محمد (ص. ۴۸)؛
  - شیخ بهایی، محمد بن حسین عاملی (ص. ۱۴۳)؛
  - صدر الشریعه ثانی عبیدالله بن مسعود حنفی بخاری (د: ۷۴۷ یا ۰۷۵۰) (ص. ۱۶)؛
  - صدر الشریعه ثانی، عبیدالله بن مسعود بخاری (د: ۰۷۵۰) (ص. ۲۰۶)؛
  - صدر الشریعه ثانی، عبیدالله بن مسعود (د: ۰۷۵۰) (ص. ۲۱۲)؛
  - صدر الشریعه ثانی، عبیدالله بن مسعود حنفی (د: ۰۷۵۰) (ص. ۲۲۳)؛
  - صدر الشریعه عبیدالله بن مسعود حنفی (د: ۰۷۵۰) (ص. ۲۳۰)؛
  - صدر الشریعه الثانی، عبیدالله بن مسعود (د: ۰۷۵۰) (ص. ۲۳۲)؛
  - شهاب الدین احمد بن محمد بن خضر عمری مشهور به قول احمد (قرن ۱۰) (ص. ۳۲)؛
  - احمد بن محمد عمری (۰۷۵۰) (ص. ۱۴۵)؛
  - محمد بن علی بن بابویه قمی، شیخ صدوق (ص. ۷۰)؛
  - شیخ صدوق، محمد بن علی بن بابویه قمی (ص. ۱۵۷)؛
  - شیخ صدوق، محمد بن علی بن بابویه (ص. ۲۰۰)؛
  - محب الله بن عبدالشکور بهاری (صص. ۱۱، ۱۷۵)؛
  - قاضی محب الله بن عبدالشکور هروی (ص. ۱۵۵)؛
  - عبدالحکیم بن شمس الدین محمد سیالکوتی (ص. ۱۳)؛
  - عبدالحکیم بن شمس الدین سیالکوتی (ص. ۱۴۵)؛
  - میرزای قمی، ابوالقاسم بن محمد حسن (ص. ۱۶۴)؛
  - ابوالقاسم بن محمد حسن، میرزای قمی (ص. ۱۹۶)؛

- علی بن محمد جرجانی (ص. ۲۰۲):
- می‌رسید شریف جرجانی (صص. ۸۲، ۱۵۹، ۱۶۱):
- می‌رسید شریف علی جرجانی (ص. ۲۲۶):
- میرسید شریف علی بن محمد جرجانی (ص. ۱۷۶):
- شریف علی بن محمد جرجانی (ص. ۲۴۶):
- سعدی شیرازی، مصلح بن عبدالله (۱۰۶۹؟). (ص. ۱۶۱):
- سعدی شیرازی (قرن ۷۰۵). (ص. ۱۹۴):
- محمد بن یعقوب کلینی (ص. ۱۹۳):
- ثقة الاسلام محمد بن یعقوب کلینی (ص. ۲۰۹).

۶. در برخی موارد به تاریخ درگذشت اشخاصی که به مناسبتی در متن یاد شده‌اند اشاره نشده است، نک. ذیل نسخه‌های شماره ۱۸۹۰۷، ۱۸۹۷۵، ۱۹۰۰۳، ۱۹۰۰۸، ۵ ۱۹۰۱۹/۴، ۱۹۰۳۸، ۱۹۰۴۸/۲، ۱۹۰۵۰، ۱۹۰۹۶، ۱۹۰۹۹، ۱۹۱۷۰/۲، ۱۹۲۷۹، و غیره.

۷. برخی عنوان‌ها دقیق نیست، مانند:

- «فضایل و فواید آیات و سور» (۱۹۰۰۲/۴) که «فضائل و خواص آیات و سور» یا «فضائل و خواص قرآن کریم» در فهرست مرکز احیاء (۱، ۱۵۶) ثبت است که ظاهراً همین نسخه است و عنوان بهتری دارد.
- عنوان «الاحادیث و الاشعار» (۱۹۰۱۰/۲)، «زیارت‌ها و خواص آیات» (۱۹۰۱۱/۳) شامل دو موضوع جداگانه است و نیز «آیات و اورداد و ادکار و غیره» (۱۹۰۴۶/۲).
- عنوان «ذکر الهیه» (۱۹۰۹۴/۲) در هر دو منبع معرفی شده در فهرست «ذکر الهیه» است.
- ذکر عنوان فارسی برای کتاب عربی: حاشیة حاشیة دوانی بر شرح تفتازانی بر عقاید عضدی (۱۹۱۵۶).
- به عنوان دوم یا عنوان دیگر برخی آثار اشاره نشده، مانند: خردنامه نظامی (۱۸۹۷۰) که به اقبال‌نامه نیز معروف است؛ یا دره نادری (۱۹۲۱۱) که به دره نادره نیز شهرت دارد؛ همچنین قوانین الاصول (القوانین المحکمه) (۱۹۱۵۴) یا پندنامه عطار نیشابوری (۱۹۱۰۵/۳) که ولدنامه و پسرنامه و نصیحت‌نامه نیز خوانده شده است (نک. فهرست کتابخانه مجلس ۳۶، ۳۲۳، ۳۷، ۳۹۵).

۸. در مورد تعیین موضوعات نکات زیر قابل اشاره است:

- در مورد موضوع «فقه» تعیین شده است که مربوط به کدام مذهب، شیعه، اهل سنت یا حنفی، است: «فقه شیعه»، «فقه اهل سنت» و «فقه حنفی»، اما در مورد موضوعات

دیگر مانند اصول فقه، کلام، عقاید، و تفسیر چنین عمل نشده است.

• برای برخی عنوان‌ها، مانند: ترجمه *الصلوه* (۱۹۰۱۱/۲)، *کمامه الزهر و صدقه الدرر* (۱۹۰۳۸)، *تزویج النبی زینب و رقیه من عثمان* (۱۹۰۴۴/۲)، *الاستخارات المأثوره* (۱۹۰۹۳/۲)، رساله‌های ا تا ۵ مجموعه ۱۸۹۸۷، و چند عنوان دیگر از این دست موضوعی تعیین نشده است.

• برای شرح *سفر السعاده فیروزآبادی* (۱۸۹۱۳) که کتابی است در باب عادات و اعمال و اخلاق پیامبر اسلام (ص) موضوع «آداب و اخلاق» تعیین شده اما موضوع این کتاب «سیره نبوی» است.

• برای کتاب *جمال الصالحین لاهیجی* (۱۸۹۴۵) موضوع «آداب و اخلاق» تعیین شده اما موضوع آن «احادیث» و «اخلاق» است.

• برای کتاب *قصص انبیا نیشابوری* (۱۸۹۴۸) موضوع «علوم قرآن» تعیین شده که درست نیست و موضوع این کتاب «قصه‌های قرآن» و «سرگذشت پیامبران» است و در برخی فهرست‌ها موضوع «تاریخ» برای آن تعیین شده است. چنان‌که فهرست نگار خود نیز برای کتاب *قصص انبیا و تاریخ اسلام* موضوع «قصص و تاریخ اسلام» تعیین نموده است.

• برای *اختیارات الایام* مجلسی (۱۹۰۰۷/۴) و *اختیارات ایام صغیر او* (۱۹۲۱۴/۱) موضوع «پیشگویی» تعیین شده که عنوان موضوعی دقیقی نیست و بهتر است از عنوان موضوعی مستند کتابخانه ملی، «اخترگویی»، برای این رساله استفاده شود. در فهرست‌های مختلف نسخه‌های خطی نیز موضوع این رساله «اختربینی» یا «نجوم» تعیین شده است.

• موضوع کتاب *سرمایه ایمان* (۱۹۰۶۲) «کلام و عقاید» نوشته شده و «کلام شیعه» صحیح است.

• برای *تنبيه الانام* که نقد و رد *ارشاد العوام* محمدکریم کرمانی است و *حجة البالغة* شهرستانی، در اثبات وجود حضرت حجت (عج)، (۱۹۰۷۸) موضوع «کلام» تعیین شده اما موضوع آن‌ها «عقاید» است.

• برای *فقریه فخریه* (۱۹۰۹۴) موضوع «مواعظ» دقیق نیست و موضوع «عرفان» بهتر است.

• موضوع کتاب *اسرار الایات و انوار البینات* ملاصدرا (۱۹۱۰۲) «تفسیر» تعیین شده اما موضوع «فلسفه» برای آن مناسب‌تر است.

۹. برای برخی عنوان‌ها منبعی ذکر نشده است، مانند: هیئت قوشچی (۱۹۰۰۱/۲)، *حجة البالغة* (۱۹۰۷۸/۲)، *مختلف الشیعه* (۱۹۰۸۳)، *ایساغوجی* (۱۹۲۷۱/۶)، *کبری فی المنطق* (۱۹۲۷۱/۷)، شرح *وقایه الروایه* (۱۹۲۸۱).

۱۰. به چاپ آثار، اغلب بدون ذکر مشخصات چاپ که ضروری به نظر می‌رسد، اشاره شده است. در برخی موارد هم مشخصات نشر به اختصار ذکر شده است، مانند: *مرآة العارفین* (۱۹۰۷۴)، *جواهرالکلام* (۱۹۱۰۹)، *المنتخب فی اصول المذهب* (۱۹۲۳۸). در مواردی هم اصلاً به چاپ اثر اشاره نشده است، مانند: *نور ساطع* (۱۹۱۰۳) و *مکارم الاخلاق* (۱۹۱۰۴).

درباره کتاب *منهج المقال* نوشته شده است این کتاب چاپ سنگی شده اما این کتاب در سال ۱۳۸۰/۰۵۱۴۲۲ ش. به تحقیق مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام، در ۱۵ جلد به چاپ رسیده است.

فصلنامه نقدکتاب

میراث

سال دوم، شماره ۵
بهار ۱۳۹۴

۱۶۶

۱۱. در مورد برخی مجموعه‌ها، شماره صفحات رساله‌ها ذکر نشده است؛ مانند مجموعه‌های شماره ۱۹۱۲۴، ۱۹۱۲۹، ۱۹۰۰۹/۴، و ۱۹۰۰۹/۱۰ که جای آن‌ها در مجموعه مشخص نشده است.

۱۲. در زیر به چند اشکال موردی اشاره می‌شود:

- *شرح المغنی فی النحو*، تألیف محمد بن عبدالرحیم عمری میلانی (۱۹۰۰۱)؛
- درباره این اثر نوشته شده است: «شرح مزجی المغنی فی النحو استادش احمد بن حسین جاربردی». در فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرعشی (۲۸، ۶۳۲) آمده است که این شرح به خلاف نوشته کاتب چلبی در *کشف الظنون*، شرح مزجی نیست و بر اساس قولی که او است و نام مؤلف المغنی احمد فرزند حسن است نه حسین.
- *روضه الصفا* (خاتمه ...) (۱۹۰۱۳) از میرخواند نیست بلکه از نواده او خواندمیر است.
- نام مؤلف، ابواللیث نصر بن محمد سمرقندی، در رساله عقیده = *عقاید الاصول* (۱/۱۹۲۹۵) به اشتباه «ابواللیث محمد بن ابی نصر سمرقندی» نوشته شده است.
- بنا بر قاعده تطابق صفت و موصوف در زبان عربی، عنوان *قصیده الفنطرانیه* (۴/۱۹۰۱۹) را باید *القصیده الفنطرانیه*، و *حجه البالغه* (۱۹۰۷۸) را باید *الحجه البالغه* نوشت.
- *رمز الحقایق فی شرح کنز الدقائق* (جزء اول) (۱۹۱۱۴)؛
- به این نکته که این کتاب چند جزء است و شامل کدام ابواب فقه است اشاره نشده است.
- *فقه منظوم* (۱۹۱۵۹) بدون هیچ توضیحی در معرفی آن منسوب به «ملا عبدالرحمن جامی (؟)» دانسته شده و منبعی برای آن ذکر نشده است.
- به شیوه تنظیم کتاب *فقهی خزانه المفتین* (الجزء الاول) (۱۸۹۵۷) اشاره نشده است.
- در مجموعه شماره ۱۸۹۱۰ که مشتمل بر شش رساله از حبیب‌الله بن علی مدد ساوجی کاشانی است، برخلاف معمول، نام مؤلف فقط یک بار در ابتدا آمده و در ذیل رساله‌ها ذکر نشده است.
- نام پدیدآور، علی بن ابی طالب (ع)، در ذیل نسخه نهج‌البلاغه (۱۹۲۳۹) ذکر نشده است.

۱۳. چند توضیح تکمیلی نیز قابل ذکر است:

• مجموعه شماره ۱۸۹۲۵ شامل چهار رساله *احیاء علوم الدین*، ؟ (منتخب)، دیوان امام سجاد (ع) و دو رساله دیگر.

نسخه دیگری از این مجموعه شامل دو رساله اول و دوم به شماره ۱۸۲۸۷ در کتابخانه مجلس موجود است (فهرست مجلس ۵۰، ۱۰۵).

• *مفردات قزوینی* (۱۸۹۸۷/۲۸) از حکیم یوسف قزوینی (شماره صفحات ذکر نشده است):

نخستین بیت این منظومه با *فوائد الاخیار* یوسفی هروی (۰.۵۹۵۰) یکی است.

• *خطبه بدون الف* حضرت علی (ع) (۱۸۹۸۷/۳۵)

این خطبه به «*الخطبه المونقه*» معروف است. نک. ذریعه ۷، ۲۰۶. فهرست کتابخانه مرعشی ۳۴، ۶۲).

• *هیئت قوشچی* (۱۹۰۰۱/۲)

این کتاب به «*فارسی هیئت*» معروف است. در فهرست کتابخانه مرعشی (۱۱۴-۱۱۲، ۲۹)

درباره نام این کتاب چنین آمده است:

نام این کتاب در بیشترین نسخه‌ها و منابع موجود، «*فارسی هیئت*» نامیده شده و به نظر می‌رسد این نام که صفت و موصوف براساس دستور زبان ترکی است، به علت کثرت تدریس و استفاده در کشور عثمانی که زبان فارسی زبان علمی آن سامان بوده است رایج گردیده و به اصطلاح «*علم به غلبه*» شده است (نک. ذریعه ۱۶، ۹۴).

• *معراج‌نامه* (۱۹۰۱۱/۱)؛ نسخه دیگری از این رساله در نشریه نسخه‌های خطی (۱۱ و ۱۲، ۸۲۷) با عنوان «*رساله در معراج*» معرفی شده است.

• *رساله‌ای در تجوید* (۱۹۰۱۱/۵)؛ نسخه دیگری از این رساله با عنوان «*التجوید*» (۷/۱۸۶) در فهرست نسخه‌های عکسی مرکز احیاء میراث اسلامی معرفی شده است.

• در زیر عنوان کلی «*آیات و اورد و اذکار و غیره*» (۲۳۷-۲۷۶) (۳/۱۹۰۴۶) به «*دوازده امام من کلام سید قوام*» (۳/۱۹۰۴۶) اشاره شده است، اما *دوازده امام یا التحیات الطیبیات* سید قوام الدین محمد بن محمد مهدی سیفی قزوینی را می‌توان عنوانی مستقل در نظر گرفت.

• *وسيله الشفاعات* از جلال الدین هروی (۱۹۰۶۳ ش. ۰)؛ هفتاد و چند سال پس از تألیف *رساله مزارات هرات*، اثر اصیل الدین واعظ هروی، جلال الدین متن *رساله مزارات* را به تمامی با پس و پیش کردن جملات و اندکی تصرف به صورت کتابی درآورد و مقدمه‌ای بر آن نوشت و شرح حال چند تن از درویش و عده‌ای از علما و بزرگانی که بعد از سال ۸۶۴ ه. در هرات درگذشته‌اند تا عصر خود اضافه نموده و آن را «*وسيله الشفاعات*» نام کرده است. نک. سایت راسخون:

<http://www.rasekhoon.net/mashahir/print-102843.aspx>

• در ذیل نسخه شماره ۱/۱۹۱۷۵ با نام مجمع الدقایق منبعی معرفی نشده اما نسخه‌ای از آن با عنوان «حقیقت محمدی» در کتابخانه نوربخش وجود دارد. (نک. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه نوربخش (خانقاه نعمت‌اللهی تهران) ۲، ۶۱).
• کتابی در طب (۱۹۱۷۶)؛ نسخه ناقصی از این رساله، با عنوان «رساله در طب» (۱۵۴۲۰) در کتابخانه ملی وجود دارد.

• الفصول فی الاصول؟ (۱۹۲۶۳) از:؟ آغاز این نسخه برابر است با نسخ شماره ۱۷۴۵۶ و ۱۷۴۴۴ کتابخانه ملی با عنوان فصول الحواشی لاصول الشاشی که حاشیه‌ای است بر «اصول» یا «الفصول» اسحاق بن ابراهیم شاشی سمرقندی؛ مؤلف در این اثر با عنوان «قلت فان قلت» یا «قوله فان قيل» به حل مشکلات اصول پرداخته است. (نک. پایگاه سازمان اسناد و کتابخانه ملی، <http://opac.nlai.ir>).

۱۴. برای برخی نسخه‌ها آغاز و انجام ذکر نشده است، مانند: الکشکول (۱۹۰۷۶)، کتابچه طبی = دستورات طبی در ۲۰۲ برگ (۱۹۱۳۰)، حیلہ الکتابه (۱۸۹۸۷/۳۳)، خوان الاخوان (۱۹۲۲۱)، جامع الفتاوی (۱۹۰۷۲)، قصیده برده (با ترجمه منظوم] و توضیح فارسی) (۱۹۰۵۸/۳) و انجام نسخه‌های شماره ۱۹۰۷۳، ۱۹۲۳۴ و ۱۹۲۶۳.

۱۵. ذکر متن انجامه‌ها از محاسن فهرست حاضر است. اما در چند مورد اطلاعات مذکور در انجامه در بخش نسخه‌شناسی نیامده است:
• نام کاتب در نسخ شماره ۱۹۰۰۲/۴، ۱۹۰۲۴/۱؛
• «ساکن بهره» در نسخ شماره ۱۹۰۶۳ و ۱۹۰۶۶؛
• تاریخ کتابت در نسخه شماره ۱۹۰۲۴/۱؛
• تاریخ کتابت: ۱۲۷۸ه. در نسخه شماره ۱۹۰۶۶ در نسخه‌شناسی به صورت «قرن ۵۱۳» آمده است.

• روز و ماه کتابت در نسخه شماره ۱۹۲۰۳، مجموعه شماره ۱۹۱۰۲، و چند نسخه دیگر.
• چند محل کتابت، مانند: بخارا در نسخه شماره ۱۸۹۰۹، شیراز در نسخه شماره ۱۹۰۳۳/۳، مدرسه در نسخه شماره ۱۹۰۸۸، مدرسه حاجی حسن در اصفهان در مجموعه شماره ۱۹۱۰۲، قریه پایین در مزار مسجد میان حاجی یار محمد در مجموعه شماره ۱۹۱۵۳، کربلا در مجموعه شماره ۱۹۱۸۱، مدرسه کته خواجه در بخارا در نسخه شماره ۱۹۲۲۴، بلد الحسین (ع) (کربلا) در نسخه شماره ۱۹۲۳۷.

• «ابراهیم یک» که نسخه برای او نوشته شده است در نسخه شماره ۱۹۲۸۴.
• به تشخیص فهرست‌نگار، نام کاتب نسخه‌های شماره ۱۸۹۶۶ تا ۱۸۹۷۰ به خط نستعلیق یکدست یک کاتب نوشته شده و نام کاتب در پایان آخرین نسخه آمده است. وی این مطلب را در پانویس صفحه متذکر شده است، اما بهتر بود در نسخه‌شناسی هر یک از نسخه‌ها ضمن ذکر همانندی خط نسخه نام کاتب ذکر می‌شد. همچنین برای

نسخه‌های شماره ۱۸۹۶۶، ۱۸۹۶۸ و ۱۸۹۶۹ که تاریخ کتابت ندارند می‌توان تاریخ کتابت را مطابق نسخه‌های دیگر، قرن ۱۰ هجری، تعیین کرد.

۱۶. در نسخه‌شناسی به چند ویژگی اشاره نشده است:

• معرب بودن خطوط، به جز در چند مورد، مانند: شماره ۱۸۹۲۵؛

• نشانه پایان آیات در نسخه‌های قرآن؛

• اندازه نوشته؛

• یادداشت‌های آغاز و پایان نسخه در نسخه‌های شماره ۱۹۰۲۴، ۱۹۰۴۵، ۱۹۰۶۵، ۱۹۰۹۴،

۱۹۱۸۲، ۱۹۲۷۲، و غیره.

فصلنامه نقد کتاب

میراث

سال دوم، شماره ۵
بهار ۱۳۹۴

۱۶۹

۱۷. کاربرد برخی اصطلاحات نسخه‌شناسی در این فهرست نامتعارف است، مانند:

• «ترنج با سر» (در صفحات متعدد، مانند صص. ۱۰، ۱۴، ۱۷، ۲۶، غیره) که منظور از آن

«سرترنج» است، و فهرست نگار در اندک مواردی هم از «سرترنج» یا «نیم ترنج» استفاده

کرده است: سرترنج (۱۰۶)، نیم ترنج (۱۳، ۱۰۴).

• «مهری به نشان ...» (در صفحات متعدد، مانند صص. ۲۲، ۳۸، ۳۹، ۵۹، و غیره)،

که منظور از آن «نقش» است و فهرست نگار در مواردی هم از واژه «نقش» استفاده

کرده است.

• «ترجمه زیرنویس فارسی شنگرف و مشکى» (۱۹۰۳۰) که منظور از آن ترجمه زیرسطور

است.

• «نشانه کبیج» (۱۹۷): کبیج طلسم است نه نشانه.

۱۸. نسخه‌ها صفحه‌شمار شده‌اند و در غالب موارد، تعداد صفحات نسخه ذکر شده است،

اما در چند مورد تعداد برگ‌ها آمده است، مانند نسخه‌های شماره ۱۹۰۱۸، ۱۹۰۷۶،

۱۹۰۹۰، ۱۹۲۶۷، ۱۹۲۷۶.

۱۹. در زیر به چند اشکال ادبی و ویرایشی اشاره می‌شود:

• استفاده از جمع مؤنث عربی برای لغت فارسی: «دستورات طبی» (۵/۱۹۱۱۸ و ۱۹۱۳۰).

• حذف فعل معین «است» در جملات ماضی نقلی، بدون قرینه و گاه در پایان پاراگراف:

در صفحات متعدد، مانند: صص. ۷، ۱۲، ۱۸، ۲۳، ۴۵، ۵۶، ۶۱، ۷۱، ۸۵، ۱۰۱، ۱۰۴، و غیره.

• ایرانیک نشدن اسامی کتاب‌ها در متن فهرست.

• استفاده نکردن از قلاب در مواردی که فهرست نگار از خود نامی بر نسخه نهاده است، مگر

در دو مورد: [رساله‌ای در طریقت] (۲/۱۸۹۴۶)، [شرح کتاب فی اصول الفقه] (۱۹۱۰۰).

• استفاده نکردن از گروه یا پرانتز برای علامت سؤال که موارد تردید یا ابهام را نشان

می‌دهد.

- استفاده از گیومه به جای پرانتز برای شماره صفحه رساله‌ها یا مطالب در مجموعه‌ها.
- استفاده نکردن از گیومه برای آغاز و انجام و نشانه‌های حواشی.
- استفاده نکردن از علامت‌های اختصاری «س.» و «ص.» به جای سطر و صفحه که در انتهای نسخه‌شناسی تکرار می‌شود.

۲۰. چند اشکال تایپی مهم نیز در فهرست دیده می‌شود:

- نسبت مؤلف در زیر نسخه شماره ۱۸۹۴۸ به جای «نیشابوری»، «شیرازی» نوشته شده است.
  - در مجموعه شماره ۱۸۹۸۷، شماره رساله‌ها از ۹ به ۲۰ و در مجموعه شماره ۱۹۰۴۶، شماره رساله‌ها از ۱ به ۳ رسیده است.
  - نام مؤلف در زیر نسخه شماره ۱۹۱۰۶ و در نمایه به صورت «احمد بن مقدس اردبیلی» آمده که باید «احمد بن محمد مقدس اردبیلی» شود.
  - مجموعه شماره ۱۹۱۱۲ شامل دو بخش به این صورت است که احتمالاً اشتباه سهوی در شماره صفحه باشد:
۱. یادداشت‌های پراکنده (ص. ۱۸۳)؛
  ۲. زمرد الطب (ص. ۲۰-۳۶۹).
- نوع خط و تاریخ از ابتدای بخش نسخه‌شناسی در نسخه شماره ۱۸۹۹۲ افتاده است.

۲۱. در این فهرست، سه نمایه پدیدآورندگان، آثار، و کاتبان وجود دارد و چند نمایه مهم دیگر، مانند محل کتابت و نقش مهرها، در این فهرست وجود ندارد.

۲۲. اشکالات زیر در تنظیم نمایه پدیدآورندگان قابل ذکر است:
- در نمایه پدیدآورندگان، در مواردی نام مؤلفان آثار اصلی در کتاب‌های شرح و حاشیه و برخی اسامی مذکور در متن نیز دیده می‌شود، مانند:
    - محب الله بن عبدالشکور بهاری هروی (ص. ۱۵۸)؛
    - زاهد بن محمد اسلم هروی (صص. ۱۲۲، ۱۶۰)؛
    - محمد بن حسین عاملی (شیخ بهایی) (صص. ۴۰، ۱۵۸)؛
    - جامی (صص. ۵۱، ۵۵، ۵۵).
  - نمایه پدیدآورندگان براساس نام کوچک افراد تنظیم شده است، مانند: ابراهیم بن علی کفعمی؛ اماگاهی، نسبت یا نام اشراف افراد اصل قرار گرفته است و نمایه هماهنگ و یکدست نیست، مانند:
    - ابن عربی؛
    - ابوعلی سینا؛
    - تفضلی، جهانگیر؛

- جامی؛
- سجاد (ع)؛
- قاضی زوزنی؛
- غزالی (محمد)؛
- مولوی (جلال الدین)؛
- میرداماد؛
- خواجه نصیرالدین طوسی (خواجه).
- گاهی تغییر در شکل نام افراد نامی نادرست به دست داده است، مانند:
  - سعید کاشانی، قصاب (سعید قصاب کاشانی)؛
  - هادی، میر مهندس (مهندس میرهادی)؛
  - یوسف (ضیاء الدین) (ضیاء الدین یوسف، پسر جامی).
- در برخی موارد از نام اشهر به نام کوچک آن‌ها ارجاع داده شده است، مانند: - «علامه مجلسی، محمد باقر مجلسی (علامه مجلسی)»؛ اما ارجاعات کامل نیست و در بسیاری موارد ارجاع وجود ندارد.
- نام برخی افراد به همان صورتی که در متن فهرست آمده در نمایه ظاهر شده و در زیر یک شکل واحد جمع نشده است، به همین دلیل، این اسامی به صورت مکرر در نمایه دیده می‌شوند. مانند:
  - ابراهیم لیثی سمرقندی (ابوالقاسم)؛
  - ابوالقاسم بن ابوبکر لیثی سمرقندی؛
  - احمد احسایی (شیخ)؛
  - احمد بن زین الدین احسایی؛
  - احمد بن محمد بن خضر عمری (شهاب الدین، مشهور به قول احمد)؛
  - احمد بن محمد عمری؛
  - زاهد بن محمد اسلم هروی؛
  - محمد زاهد بن محمد اسلم حسینی هروی؛
  - محسن بن مرتضی فیض کاشانی (ملاً)؛
  - محمد بن شاه مرتضی، فیض کاشانی؛
  - محمود شبستری (شیخ)؛
  - محمود بن عبدالکریم شبستری؛
  - محمد بن اسعد دوانی؛
  - محمد دوانی (جلال الدین).
- شکلی که برای برخی اسامی در نظر گرفته شده نیز درست نیست؛ برای مثال نام اشهر افراد در داخل پرانتز، جلو نام کوچک افراد قرار گرفته است، مانند:
  - جعفر بن حسن (محقق حلی)؛

- محمد بن ابراهیم (ملاصدرا شیرازی).

یا نام جد تا چند پشت ذکر شده که لازم نیست و باید اطلاعات اضافی در نمایه حذف شود، مانند:

- احمد بن عبدالرحمن بن محمد بن عبداللطیف احسائی؛

- حسن بن یوسف بن مطهر (علامه حلی)؛

• وجود کلمه ستایش‌آمیز «حضرت مولانا» در نام «محمد بن حضرت مولانا سید غیاث

الدین محمد الحسینی (اختیارالدین)» لازم نیست و باید حذف شود.

• به منظور هماهنگی در شکل اسامی در نمایه، کلمه «ولد» در نام «عبدالله ولد ملأ

عبدالرحیم» باید به «بن» تغییر بیابد.

• نام عبدالعلی بن محمد بن نظام‌الدین لکنوی (ص ۱۶۰) دو بار دیگر در صفحات ۱۲ و

۱۵۸ ذکر شده که در نمایه نیامده است.

فصلنامه نقد کتاب

میراث

سال دوم، شماره ۵
بهار ۱۳۹۴

۱۷۲

۲۳. این فهرست فهرست منابع و مآخذ که در بخش کتاب‌شناسی از آن‌ها استفاده شده و نیز کلمات اختصاری که برای آن‌ها انتخاب شده است را ندارد.

۲۴. معمولاً فهرست‌نگاران در انتهای فهرست، تصویرهایی را از نسخه‌ها به‌عنوان نمونه ارائه می‌کنند، اما در این فهرست این کار انجام نشده است.

نتیجه

گذشته از آنچه در بالا بیان گردید، به هر حال فهرست‌نگار در این مجلد با توجه به تعداد بسیار نسخه‌های نادر و کم‌یاب به خوبی حق مطلب را ادا کرده است و کار شناسایی و معرفی نسخه‌ها و بیان ویژگی‌های محتوایی و ظاهری آنها بر پایه اصول مشخصی انجام شده است. بررسی و مذاقه حاضر تنها به جهت آن است که بتوانیم به برخی استانداردها در کار فهرست‌نگاری خطی دست یابیم که بی تردید در آموزش فهرست‌نگاری و ایجاد پایگاه‌های اطلاعات نسخ خطی ضروری است.